

ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΔΗ-ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ

# Οι φόβοι ενός αιώνα



ΜΕΤΟΙΧΜΙΟ 

## **ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
----------	----

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄**

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΩΝ ΦΟΒΩΝ	25
--	----

- |  |    |
|--|----|
| I. Η αναζήτηση της πολιτικής ενότητας:<br>Πολιτικός φιλελευθερισμός και εθνικισμός | 33 |
| II. Η ανακατάταξη των εχθρών   | 41 |
| III. Η αφομοίωση της ιστορικής συνέχειας   | 54 |

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄**

Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΟΣ	61
---	----

- |   |    |
|---|----|
| I. <i>Η Ιστορία της Ρωμοσύνης του Αργύρη Εφταλιώτη</i>                  | 68 |
| II. Η μετάφραση των Ευαγγελίων και η παράσταση της<br><i>Ορέστειας.</i> | 74 |

### **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄**

Ο ΦΟΒΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1911 ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΣ ΓΙΑ ΤΑ ΡΟΥΒΛΙΑ	89
---	----

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄****ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Ο ΦΟΒΟΣ  
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΛΟΓΟΥ** 113

- I. Η δημιουργία του δημοτικιστικού κινήματος και οι κοινωνικές αντιστάσεις. Οι Έλληνες του ελληνικού κράτους, της Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.  
Οι συλλογικότητες του κινήματος 119
- II. Η σύνδεση της δημοτικής με την εκπαίδευση 125
- III. Η εμμονή του Ψυχάρη στη γλωσσική ενότητα 133
- IV. Η συνέντευξη του γάλλου συγγραφέα Πιερ Λοτί 138

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄****ΟΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΕΣ ΠΙΕΣΕΙΣ ΚΑΙ  
Ο ΦΟΒΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΩΝ** 143**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄****Ο ΦΟΒΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΜΙΑΣ  
ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ ΩΣ ΑΝΤΙΔΟΤΟΥ** 163**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄****ΜΕΤΑ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ.  
Ο ΦΟΒΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ** 193

- I. Τα ευρωπαϊκά πρότυπα 199
- II. Η πρόταση για ανασύσταση της Ανατολικής Αυτοκρατορίας 204
- III. Η διαμόρφωση ενός εθνικιστικού λόγου 210

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄****Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΩΝ** 215

I.	Οι εκλογές του 1915 και οι πολιτικές συμπράξεις	215
II.	Η ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας και οι τύχες της	225
III.	Οι πληθυσμοί των Νέων Χωρών	231

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ´**

### **Ο ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΦΟΒΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ** 243

I.	Η ιστοριογραφία του '21 και η είσοδος των μαρξιστικών ιδεών	243
II.	Οι αντιδράσεις στο βιβλίο του Γιάννη Κορδάτου	249

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι´**

### **Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΚΑΙ Ο ΦΟΒΟΣ ΤΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ** 263

I.	Η κοινή μέθοδος	267
II.	Η απομόνωση και ο διδακτισμός	269
III.	Ο φόβος της αυτογνωσίας και ο φόβος της μεταβολής	272

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ´**

### **ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ. Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ: ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ** 277

	Βιβλιογραφία	289
--	--------------	-----

	Ευρετήριο	301
--	-----------	-----

## I. Η αναζήτηση της πολιτικής ενότητας: Πολιτικός φιλελευθερισμός και εθνικισμός

Η ανανεωμένη ιδέα της πολιτικής ενότητας πήγαζε, όπως σημειώσαμε, από τη νέα οργάνωση της κοινωνίας, οργάνωση που είχε τα θεσμικά της θεμέλια στο καινούργιο σύνταγμα του 1864. Με το σύνταγμα αυτό διατυπωνόταν ρητά η βούληση της ελληνικής κοινωνίας να δημιουργήσει μια πολιτική νομιμότητα η οποία δεν θα βασιζόταν σε καμιά άλλη αρχή ή παράδοση παρά στη λαϊκή κυριαρχία. Η αρχή σύμφωνα με την οποία «άπαντα αι εξουσίαι πηγάζουσι εκ του έθνους» (άρθρο 21) διατυπωνόταν πανηγυρικά, εγκαινιάζοντας, μαζί με την καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας, την πορεία του θεσμοθετημένου πολιτικού φιλελευθερισμού. Η διάταξη είχε ως πρότυπο το σχετικό άρθρο του βελγικού συντάγματος, το οποίο προερχόταν από το σύνταγμα του 1791 της Γαλλικής Επανάστασης. Ένα σύστημα πολιτικών ιδεών με πηγή τον Διαφωτισμό είχε αρχίσει να αναδύεται εκ νέου<sup>6</sup>. Με την αρχή αυτή ξαναπιανόταν το νήμα της βούλησης της επαναστατημένης Ελλάδας, έτσι όπως είχε αποτυπωθεί στο Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827). Αξίζει να θυμηθούμε ότι σ' εκείνο το σύνταγμα, που δεν είχε προλάβει να ισχύσει γιατί το ανέστειλε ο κυβερνήτης Καποδίστριας, υπήρχε πράγματι διάταξη που έλεγε: «Η Κυριαρχία ενυπάρχει εις το έθνος. Πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού».<sup>7</sup> Η αρχή είχε κριθεί ουτοπική, ανεφάρμοστη και επικίνδυνη για ένα κράτος που ήταν ακόμη σε εμπόλεμη

6. Βλ. Αλέξανδρος Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952. Η συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα, Στοχαστής, 1972, σ. 27 και 94.

7. Στο ίδιο.

και γενικώς έκρυθμη κατάσταση. Ωστόσο για την ελληνική κοινωνία του 1870 η πολιτική ενότητα και λειτουργία είχε πλέον ως βάση τη λαϊκή κυριαρχία, δηλαδή τη μετατροπή του ατόμου όχι απλώς σε πολίτη αλλά σε κυρίαρχο πολίτη, συνταγματικά κατοχυρωμένο έναντι του ηγεμόνα.

Η εκκίνηση αυτής της ιδεολογικής πορείας προς την καθιέρωση του κυρίαρχου πολίτη συνέπιπτε με ορισμένα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα.<sup>8</sup> Έτσι είχαμε μια διπλή κίνηση: οι νέες κοινωνικές δυνάμεις που προέκυπταν από την εξέλιξη μιας αστικής οικονομίας συνυφασμένης με τη λειτουργία του νέου εθνικού κράτους εξασφάλιζαν, με τον καινούργιο Καταστατικό Χάρτη, τη συνταγματική κατοχύρωση των πολιτικών ελευθεριών. Όμως και το Σύνταγμα από τη μεριά του βοήθησε στην περαιτέρω απελευθέρωση των κοινωνικών δυνάμεων. Μέσα σ' αυτά τα συγκοινωνούνται δοχεία του κοινωνικού και του πολιτικού στοιχείου πρέπει να σημειωθούν δύο σοβαρές οικονομικές παράμετροι: την 25η Μαρτίου του 1871 η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου ψήφισε την πρώτη διανομή της γης και το 1872 οι εθνικές γαίες άρχιζαν να περνούν στα χέρια των μικροκαλλιεργητών.<sup>9</sup>

- 
8. Βλ. για τους στόχους της ελληνικής Επανάστασης που περιλαμβάνονται στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Επιδάουρου το πολύ ενδιαφέρον σχετικό κεφάλαιο στο βιβλίο του Στέφανου Παπαγεωργίου, *Από το γένος στο έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους, 1821-1862*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2002, σ. 79-84.
  9. Για την πρώτη αγροτική μεταρρύθμιση, βλ., μεταξύ άλλων, Κώστας Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Αθήνα, Εξάντας, 1975, και Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *Οι αγροτικές εξεγέρσεις στην παλιά Ελλάδα, 1830-1890*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1988.

Η δεύτερη οικονομική παράμετρος, η οποία είχε σοβαρό αντίκτυπο στους πολιτικούς και ιδεολογικούς προσανατολισμούς που διαμορφώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1870, συνδέθηκε επίσης με μια από τις κυβερνήσεις Κουμουνδούρου. Το 1878 επικυρώθηκε συμφωνία, που είχε γίνει με την αγγλική κυβέρνηση, η οποία ρύθμιζε τα χρέη των δανείων της Ανεξαρτησίας, η εξυπηρέτηση των οποίων είχε σταματήσει από την εποχή του Όθωνα. Η ρύθμιση αυτή ήταν ένα από τα ελάχιστα άμεσα οφέλη που αποκόμισε η Ελλάδα από το Συνέδριο του Βερολίνου. Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή με την αναγνώριση των χρεών, και με τη βρετανική υποστήριξη η Ελλάδα αποκαθιστούσε το πρόσωπό της στη διεθνή οικονομική πίστη και αποκτούσε, έπειτα από πολλά χρόνια, τη δυνατότητα σύναψης νέου εξωτερικού δανείου. Πράγματι η κυβέρνηση Κουμουνδούρου σύναψε το πρώτο δάνειο το 1880, και τον ίδιο χρόνο τα ελληνικά χρεόγραφα κυκλοφόρησαν στις ευρωπαϊκές χρηματαγορές. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με την πολιτική ισορροπία που είχε εξασφαλιστεί, ενίσχυσαν και τις ιδεολογικές κατευθύνσεις προς το φιλελευθερισμό. Από την άλλη μεριά οδήγησαν και στην περαιτέρω ενδυνάμωση της αγγλικής επιρροής στον ελληνικό χώρο.<sup>10</sup>

Την πραγμάτωση του πολιτικού φιλελευθερισμού ανέλαβε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Το 1872 ίδρυσε ένα καινούργιο κόμμα, το οποίο είχε την πρόθεση να εκφράσει τα κοινωνικά εκείνα στρώματα που όλο και περισσότερο ισχυροποιούνταν από την ανάπτυξη

---

10. Για τη διευθέτηση των δανείων και τη σημασία της για τη γενικότερη πορεία του ελληνικού κράτους, βλ., μεταξύ άλλων, την ολοκληρωμένη μελέτη του Γ. Β. Δερτιλή, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, Αθήνα, Εστία, 2005.

της αστικής οικονομίας και ζητούσαν όχι μόνο τον εκσυγχρονισμό των όρων ζωής, αλλά και μερίδα της πολιτικής εξουσίας. Όπως ξέρουμε, ο Τρικούπης είχε σπουδάσει στη Γαλλία και είχε ζήσει και εργαστεί πολλά χρόνια στην Αγγλία ως επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία. Ήταν λογικό λοιπόν να εμπνέεται από το αγγλικό πρότυπο του κοινοβουλευτικού δικομματισμού, με το οποίο η Μεγάλη Βρετανία είχε εξασφαλίσει την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος. Έτσι η δυναμική είσοδος του στην ελληνική πολιτική ζωή είχε αναπόφευκτα σχέση με την αποκατάσταση της διαταραγμένης συνταγματικής ομαλότητας. Ο Τρικούπης θα γίνει ο πρωταγωνιστής της ιδεολογικής διαδρομής που θα καλύψει ο πολιτικός φιλελευθερισμός. Το πρώτο οδόσημο σ' αυτή τη διαδρομή ήταν μια δραματική χειρονομία, από αυτές που χαρακτήκταν στη συλλογική νεοελληνική μνήμη. Όταν μετά την πολλοστή διάλυση της Βουλής από το βασιλιά, την πολλοστή ανάθεση σχηματισμού κυβέρνησης σε μειοψηφίες και την πολλοστή απόπειρα νοθείας του εκλογικού αποτελέσματος η πολιτική κρίση είχε φτάσει σε κατακόρυφο σημείο, ο Τρικούπης δημοσίευσε στην εφημερίδα *Καιροί* στις 29 Ιουνίου 1874 το άρθρο με τον τίτλο «Τις Πταίει;», υπαινισσόμενος ότι η ευθύνη βάραινε τον βασιλιά. Το άρθρο αυτό, για το οποίο ο Τρικούπης διώχθηκε και έμεινε και λίγες μέρες στη φυλακή, δεν συνιστούσε βεβαίως εξέυθριση του προσώπου του βασιλιά –αυτή ήταν η κατηγορία που διατυπώθηκε– αλλά προσπάθεια οριοθέτησης των θεσμών. Στις συνειδήσεις καταγράφηκε, μαζί με το άρθρο του «Παρελθόν και ενεστώς» –που δημοσιεύτηκε στην ίδια εφημερίδα στις 6 Ιουλίου 1874– ως ένα εξαιρετικό δείγμα πολιτικού θάρρους, εμπνευσμένο από το δημοκρατικό πάθος.<sup>11</sup>

11. Βλ. τα άρθρα αυτά στην εφ. *Καιροί*, φ. της 29ης Ιουνίου 1874 και της 6ης



Τον Αύγουστο του 1875 ο βασιλιάς Γεώργιος ανέθεσε για πρώτη φορά στον Τρικούπη το σχηματισμό κυβέρνησης. Μολονότι ήταν φανερό ότι έργο αυτής της κυβέρνησης δεν μπορούσε να είναι άλλο από τη διενέργεια εκλογών, πρέπει να δεχθούμε ότι η ανάθεση αυτή αποτελούσε μια νίκη του Τρικούπη και των ιδεών του. Ανεξάρτητα από το αν η κίνηση αυτή συνιστούσε ελιγμό του Γεωργίου, δεν έπαυε να είναι μια κίνηση αναγνώρισης των επικρίσεων που είχαν διατυπωθεί και αποδοχής από τον ίδιο το βασιλιά του γεγονότος ότι με την αρχή αυτή μετατοπιζόταν η πηγή της εξουσίας από το μονάρχη στο αντιπροσωπευτικό σώμα. Η αποδοχή αυτή εκφράστηκε δημόσια από τον Γεώργιο στο λόγο που εκφώνησε κατά την έναρξη των εργασιών της νέας Βουλής στις 11 Αυγούστου 1875. Ο λόγος αυτός, γραμμένος από τον Τρικούπη, έλεγε: «*Απαιτών ως απαραίτητον προσόν των καλουμένων παρ' εμού εις την κυβέρνησιν του τόπου, την δεδηλωμένην προς αυτούς εμπιστοσύνην της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων του Έθνους, αποδέχομαι ίνα η βουλή καθιστά εφικτήν την ύπαρξιν του προσόντος τούτου, ου άνευ αποβαίνει αδύνατος η εναρμόνιος λειτουργία του πολιτεύματος*».<sup>12</sup> Έτσι διατυπώθηκε η κατεξοχήν

---

Ιουλίου 1874 αντίστοιχα. Αναδημοσιεύονται, μεταξύ άλλων, στο Αικατερίνη Φλεριανού (επιμ.), *Χαρίλαος Τρικούπης. Η ζωή και το έργο του*, τ.1-2, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1999, σ. 121-134, όπου παρατίθεται και το χρονικό της δημοσίευσης των άρθρων, της αρχικής σύλληψης του εκδότη της εφημερίδας Πέτρου Κανελλίδη, της αποκάλυψης του Χαρίλαου Τρικούπη στον εισαγγελέα ότι ο συγγραφέας του άρθρου «Τις παίζει;» είναι ο ίδιος, της δίωξης του Τρικούπη και της εν κατακλείδι δημοσίευσης του δεύτερου άρθρου «Παρελθόν και ενεστώς».

12. Βλ. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Ζ' Συνόδου, Πρακτικόν Εναρξέως της Συνόδου*, 11 Αυγούστου 1875, σ. 3-8. Το κείμενο αναδημοσιεύεται, μεταξύ άλλων, και στο Αικατερίνη Φλεριανού, *ό.π.*, σ. 137-138.

αρχή του κοινοβουλευτικού συστήματος, η αρχή της «δεδηλωμένης», και έτσι επρόκειτο να τροφοδοτήσει τις μέλλουσες πολιτικές θεωρίες και τις μέλλουσες ιδεολογίες. Το ενδιαφέρον για την εξέλιξη της διαδρομής του πολιτικού φιλελευθερισμού σ' αυτό το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα είναι ότι ο κοινοβουλευτισμός είχε γίνει τελικά δεκτός και από τον βασιλέα Γεώργιο και ότι η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό έδειχνε συναινετική.

Η αρχή της δεδηλωμένης χωρίς συνταγματική ρύθμιση, δηλαδή χωρίς θεσμική επιβολή, έμελε να αφομοιωθεί από την ελληνική κοινωνία και να αποτελέσει τμήμα της δομής που στήριζε τον πολιτικό βίο της. Η αρχή αυτή ενίσχυσε, όπως ήταν επόμενο, το αντιπροσωπευτικό σύστημα και την ίδια τη Βουλή ως θεσμό. Όμως σε ιδεολογικό επίπεδο η ενίσχυση αυτή οδήγησε στην εξής εμπλοκή: από τη μια μεριά ανέδειξε τον κοινοβουλευτισμό σε ένα αγαθό το οποίο προσελήφθη ως το κατεξοχόν σύμβολο της ελευθερίας και της δημοκρατίας, και από την άλλη οδήγησε σε μια αντιμετώπιση του κοινοβουλευτισμού ως συστήματος που εξυπηρετεί πελατειακά συμφέροντα κι όχι τη λαϊκή βούληση. Η σύγκρουση αυτή κορυφώθηκε μετά τον πόλεμο του 1897, όταν αναζητήθηκαν τα αίτια της ήττας. Κατά τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα μεγάλη μερίδα του πολιτικού κόσμου αλλά και της πνευματικής ηγεσίας απέδιδε την κοινωνική αρρυθμία και τα υπόλοιπα αδιέξοδα, εκτός των άλλων, και στον κοινοβουλευτισμό. Αναπόφευκτα το θέμα του κοινοβουλευτισμού εντάχθηκε στην αντιπαράθεση Ανατολή-Δύση.

Ο κοινοβουλευτισμός θεωρήθηκε ταυτόσημος με δυτικόφερτους νεωτερισμούς, επικίνδυνους για τη νεοελληνική παράδοση: *«Μας επιβουλεύονται οι idées modernes, ο σύγχρονος πολιτισμός με τον μασονισμό του, με τη φιλανθρωπία του, με την*

αλληλοβοήθειά του, με τον κοινοβουλευτισμό του»<sup>13</sup> έγραφε το 1905 ο Ίων Δραγούμης. Οι νεωτερισμοί αυτοί, και ειδικότερα ο κοινοβουλευτισμός, κατηγορήθηκαν ότι είχαν οδηγήσει στη χαλάρωση της εθνικής συνείδησης. «*Το ελληνικόν πολίτευμα (...)* κατέστη το ικρίωμα, εφ' ου απαγχονίζεται οσημέραι η εθνική συνείδησις και ιδέα»<sup>14</sup> έγραφε το 1909 ο Νεοκλής Καζάζης.<sup>15</sup> Ο κοινοβουλευτισμός μετατράπηκε σε διαβρωτικό φαινόμενο, στο οποίο αποδόθηκαν πολλές από τις πολιτικές και εθνικές κρίσεις, και γι' αυτό έπρεπε να πολεμηθεί. «*Να εργασθούμε (...)* κατά των οχλοκρατών, κατά των δημοκόπων, κατά των χαλασμένων κεφαλιών, των υπέρμαχων της ισοπολιτείας, των ελεύθερων θεσμών, της αχαλίνωτης ελευθερίας, των δικαιωμάτων του συνταγματικού πολίτη»<sup>16</sup> έγραφε το 1907 ο Μάρκος Τσιριμώκος.

Η Ελλάδα στον πόλεμο του 1897 δεν είχε σοβαρές απώλειες, εδαφικές, υλικές ή ανθρώπινες. Οι συνέπειες της ήττας ήταν βέβαια οικονομικές αλλά κυρίως ήταν ιδεολογικές. Από τη μια, η αναγκαστική εγκατάλειψη κάποιων βεβαιωτήτων και η αποδοχή της πραγματικότητας όπως είχε διαμορφωθεί οδήγησε ορισμένες τουλάχιστον κοινωνικές δυνάμεις σε μια μεταγενέστερη δυναμική παρέμβαση στα πολιτικά πράγματα.<sup>17</sup> Από την άλλη πλευρά

---

13. Ίων Δραγούμης, *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες 1903-1909*, επιμ. Φίλιππος Δραγούμης, Αθήνα, Εστία, 1927, σ. 73.

14. Νεοκλής Καζάζης, *Ο Κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι*, Αθήνα, τύποις «Πανελληνίου Κράτους», 1910, σ. 34.

15. Για τον Νεοκλή Καζάζη, βλ. την εμπεριστατωμένη μελέτη του Γιώργου Κόκκινου, *Ο πολιτικός ανορθολογισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Τροχαλία, 1996.

16. Τσιριμώκος Μάρκος [=Μάρκος Τσιριμώκος], «Στους σοσιαλδημοκράτες», περ. *Ο Νουμάς*, Ε' φ. 273 (9 του Δεκεμβρίου 1907), σ. 3-5.

17. Για τις πολιτικές δυνάμεις, για το ρόλο του Θρόνου και το ρόλο των

όμως, το πολιτικό σύστημα θεωρήθηκε αναποτελεσματικό ως προς τη δυνατότά του να αποτρέψει εθνικές συμφορές και τελικά καταστρεπτικό για την ενότητα του έθνους. Αυτό δεν διατυπώθηκε μόνο από εκείνους που, όπως θα δούμε, πρότειναν ως πρότυπο πολιτικής οργάνωσης την αυτοκρατορία και ως ενοποιητικό παράγοντα τον μονάρχη, αλλά και από εκείνους που εκπροσωπούσαν τη νεωτερικότητα και τον εκσυγχρονισμό. Το πόσο δευτερεύον έμοιαζε εκείνη την ώρα το κοινοβουλευτικό πολίτευμα φαίνεται από ένα δημοσίευμα της εφημερίδας *Ακρόπολις*, η οποία με σωφροσύνη συνιστούσε την αποδοχή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου που πρότειναν ως λύση οι Μεγάλες Δυνάμεις την επομένη της στρατιωτικής ήττας. Στο κύριο άρθρο της 12ης Σεπτεμβρίου 1897, αφού καυτηρίαζε τους φιλοπόλεμους, οι οποίοι υποστήριζαν την απόρριψη της προτεινόμενης Συνθήκης, κατέληγε: «(...) δεν διστάζομεν να είπωμεν, ότι αν που εβλέπομεν χείρα τινά σπιβαράν ικανήν να σώσῃ το έθνος και κατά της αφροσύνης του, θα εκηρύττομεν ότι το Έθνος είνε ανάγκη να σωθή και διά πραξικοπήματος. Ναι και διά πραξικοπήματος. Παρά να κινδυνεύσῃ η ανεξαρτησία του, παρά να απολεσθή η ελευθερία του ας πέσουν όλα τάλλα».<sup>18</sup> Η απόπειρα για πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας είχε αποτύχει εντελώς. Το περιεχόμενο των εθνικών στόχων είχε αλλάξει. Οι κύριοι εχθροί ήταν πλέον οι Σλάβοι και όχι οι Τούρκοι.

---

κομμάτων εκείνη την περίοδο, βλ. Νίκη Μαρωνίτη, «Πολιτική και Εθνικό Ζήτημα, 1895-1903» (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή) Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2001.

18. Εφ. *Ακρόπολις*, φ. της 12ης Σεπτεμβρίου 1897, σ. 1.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα μέσα στη δυναμική της σύγκρουσης ανάμεσα στις νεωτερικές πιέσεις και στις κοινωνικές αντιστάσεις, ορισμένες από τις ιδέες που όριζαν την ελληνική ταυτότητα άρχισαν να γίνονται στερεότυπα και πολλές φορές να μετατρέπονται σε φόβητρα. Μεταξύ άλλων κατέληξαν σε στερεότυπα η δυσπιστία και ο φόβος απέναντι στη Δύση –αυτή την «αντίπαλο» της Ορθοδοξίας–, η δυσπιστία και ο φόβος απέναντι στους λογίους –αυτούς τους «αντιπάλους» του λαού–, η δυσπιστία και ο φόβος απέναντι στον κοινοβουλευτισμό – αυτό το «αντίπαλο» σύστημα στις παραδοσιακές δομές της ελληνικής κοινωνίας. Βασική θέση του βιβλίου της Ρένας Σταυρίδη-Πατρικίου αποτελεί η διαπίστωση ότι από το συνδυασμό αυτής της φοβίας για τη Δύση και του δυτικοφερμένου φιλελευθερισμού θα πηγάσουν οι φόβοι της απειλούμενης από την Ευρώπη ελληνοχριστιανικής ταυτότητας, οι οποίοι θα κρυσταλλωθούν τον 20ό αιώνα.

Πιο συγκεκριμένα, η συγγραφέας διερευνά αυτούς τους φόβους και εστιάζει στα συστήματα ιδεών που αναπτύχθηκαν –κυρίως μετά τη νικηφόρα κατάληξη των Βαλκανικών πολέμων– τα οποία είχαν ως κεντρικό άξονα την εκ νέου προβολή του διλήμματος Ευρώπη-Ανατολή. Διαπιστώνεται ότι σταδιακά η δυσπιστία απέναντι στη Δύση μετατράπηκε σε κοινωνικο-πολιτισμική αποστροφή με πολιτικό περιεχόμενο. Τελικά, τα δύο σκέλη του διλήμματος μεταβλήθηκαν σε ανθεκτικά ιδεολογήματα που παρέπεμπαν σιωπηλά σε δύο αντιθετικά πολιτισμικά συστήματα αξιών και συμπεριφορών. Η θεμελιώδης αυτή αντίθεση όρισε το χώρο μέσα στον οποίο σημειώθηκαν όλες οι κοινωνικές και πολιτικές αναμετρήσεις επί πολλές δεκαετίες.

ISBN 978-960-455-140-2



9 789604 553402

BOOKS EZZA.MILITHE 4340